

CHDPU

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA’LIMI V AZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

ANIQ FANLAR FAKULTETI

**“SUN’IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN RAQAMLI PEDAGOGIKA:
TA’LIMDAGI TRANSFORMATSIYA, STRATEGIYALAR VA XALQARO
TAJRIBA” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN**

MATEREA LLARI

**МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ ПО ТЕМЕ «ЦИФРОВАЯ ПЕДАГОГИКА НА
ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ТРАНСФОРМАЦИЯ В
ОБРАЗОВАНИИ, СТРАТЕГИИ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ»**

**PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND
PRACTICAL CONFERENCE ON THE TOPIC:**

**“ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED DIGITAL PEDAGOGY:
TRANSFORMATION IN EDUCATION, STRATEGIES, AND
INTERNATIONAL EXPERIENCE”**

22-23 MAY 2026 YIL

**AUEZOV
UNIVERSITY
1943**

Chirchiq 2026

ALALIYA VA AFAZIYADA FONOLOGORITMIK MASHQLARNI ADAPTATSIYALASH OMILLARI

Qodirova Mahzuna Shamshidin qizi

**Andijon davlat pedagogika instituti “Maxsus pedagogika” kafedrası
o‘qituvchisi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada alaliya va afaziyada fonologoritmik mashqlarni adaptatsiyalash omillari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Fonologoritmik mashqlarning neyrofiziologik asoslari, ularning nutq faoliyatiga ta’siri hamda nutq buzilishlarini korreksiya qilishdagi o‘rni yoritib berilgan. Shuningdek, alaliya va afaziyada nutq buzilishining o‘ziga xos xususiyatlari aniqlanib, fonologoritmik mashqlarni moslashtirishda hisobga olinadigan asosiy omillar — buzilishning tabiati va darajasi, yosh va neyropsixologik xususiyatlar, fonematik eshituv darajasi, ritm va temp, verbal material hajmi, prosodiya va intonatsiya kabi ko‘rsatkichlar tizimli ravishda tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: fonologoritmika, alaliya, afaziya, nutq buzilishlari, fonematik eshituv, artikulyatsiya, ritm, prosodiya, nutqni rivojlantirish, nutqni tiklash

Hozirgi kunda nutq buzilishlarini korreksiya qilish tizimida integrativ yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shunday yondashuvlardan biri — fonologik va ritmik komponentlarni birlashtirgan fonologoritmik mashqlar bo‘lib, ular nutqning fonetik-fonematik tizimini, prosodik xususiyatlarini va artikulyator faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, alaliya (nutqning rivojlanmasligi yoki kechikishi) hamda afaziya (orttirilgan nutq buzilishi) holatlarida mazkur mashqlarni to‘g‘ri moslashtirish (adaptatsiya qilish) ularning samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Fonologoritmik mashqlar nutq faoliyati va harakat tizimining uzviy bog‘liqligiga asoslangan kompleks pedagogik-korreksion yondashuv hisoblanadi. Ushbu yondashuvning nazariy asoslari psixolingvistika, neyropsixologiya va logopediya fanlari kesishmasida shakllangan bo‘lib, nutqning temporal (vaqtga oid) va ritmik tashkil etilishi inson miyasida harakatni boshqaruvchi tizimlar bilan chambarchas bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nutqning ritmik tuzilishi va harakat koordinatsiyasi umumiy neyron mexanizmlar asosida amalga oshadi. Xususan, bosh miyaning frontal va temporal sohalari, shuningdek, serebellum va bazal gangliyalar nutq ritmini va harakatni uyg‘unlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu jihatdan ritm nafaqat musiqiy hodisa, balki nutqni tashkil etuvchi asosiy struktur komponentlardan biri sifatida qaraladi.

Fonologoritmik mashqlar aynan neyrofiziologik mexanizmlarga tayangan holda nutq faoliyatini rivojlantirish va buzilgan nutqni tiklashda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ritm va harakatning uyg‘unligi asosida tashkil etilgan ushbu mashqlar nutq jarayonining turli komponentlariga kompleks ta’sir ko‘rsatadi hamda ularning o‘zaro integratsiyasini ta’minlaydi.

Ritmik stimullar yordamida nutqni tashkil etish, avvalo, bo‘g‘in segmentatsiyasi jarayonini faollashtiradi. Ya‘ni nutq oqimini bo‘g‘inlarga ajratish qobiliyati shakllanib, bu fonologik ong rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Bo‘g‘in darajasida nutqni idrok etish va ishlab chiqarishning mustahkamlanishi keyinchalik tovush va so‘z darajasidagi faoliyatni osonlashtiradi.

Shuningdek, fonologoritmik mashqlar temporal tashkil etishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Nutq elementlarini vaqt bo‘yicha to‘g‘ri ketma-ketlikda joylashtirish, pauzalarni saqlash, ritmni his qilish kabi ko‘nikmalar nutqning izchilligi va mantiqiylikini ta‘minlaydi. Temporal tashkil etishning shakllanishi ayniqsa nutq oqimini boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, ritmik mashqlar artikulyatsion rejalashtirishni optimallashtiradi. Tovushlarni ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan harakat dasturlari ritm yordamida tartibga solinadi, bu esa artikulyatsion apparat faoliyatini muvofiqlashtiradi. Natijada tovushlarning aniq va to‘g‘ri talaffuzi shakllanadi. Yana bir muhim jihat — prosodik tuzilishning shakllanishidir. Ritm, urg‘u va intonatsiya nutqning ifodaliligi ta‘minlovchi asosiy omillar bo‘lib, fonologoritmik mashqlar orqali ularni to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Prosodiyaning shakllanishi nutqning tabiiyligi, ravonligi va kommunikativ samaradorligini oshiradi.

Shunday qilib, fonologoritmik mashqlar nutqning fonologik, artikulyatsion va prosodik komponentlarini yagona tizimda rivojlantiruvchi integrativ metod sifatida namoyon bo‘ladi hamda ularning amaliy ahamiyati nutq buzilishlarini korreksiya qilish jarayonida ayniqsa muhimdir. Bundan tashqari, ritm asosidagi mashqlar sensor va motor tizimlar o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytiradi, bu esa nutq faoliyatining umumiy samaradorligini oshiradi. Shu sababli fonologoritmik mashqlar nutqni rivojlantirishda ham, buzilgan nutqni tiklashda ham kompleks va samarali vosita sifatida keng qo‘llanadi.

Alaliya — bu markaziy nerv tizimining organik zararlanishi natijasida nutqning yetarli darajada shakllanmasligi bilan xarakterlanadigan murakkab nutq buzilishidir. Mazkur holatda nutq faoliyatining barcha komponentlari — fonetik, fonematik, leksik va grammatik tizimlar — tizimli ravishda rivojlanmagan bo‘ladi.

Alaliyaga xos nutq buzilishlari tizimli xarakterga ega bo‘lib, ular nutq faoliyatining barcha komponentlarida namoyon bo‘ladi. Ushbu buzilishlar, avvalo, fonematik, artikulyatsion va prosodik darajalarda yaqqol ko‘zga tashlanadi hamda bola nutqining shakllanish jarayoniga kompleks ta‘sir ko‘rsatadi.

Xususan, alaliyada fonematik eshituvning yetishmovchiligi kuzatiladi, ya‘ni bola nutq tovushlarini farqlash, ularni bir-biridan ajratish hamda nutq jarayonida to‘g‘ri qo‘llashda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu holat fonologik ongning sust rivojlanishiga olib kelib, so‘zlarni to‘g‘ri idrok etish va qayta ishlab chiqarish jarayonini murakkablashtiradi.

Shu bilan birga, artikulyatsion apparat faoliyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi natijasida tovushlarni aniq va to‘g‘ri talaffuz qilishda kamchiliklar yuzaga keladi. Artikulyatsion harakatlarning noaniqligi va koordinatsiyaning sustligi tovushlarning buzib aytilishiga yoki umuman tushirib qoldirilishiga sabab bo‘ladi.

Bundan tashqari, alaliyada nutqning ritmik-struktur tashkil etilishidagi buzilishlar ham muhim o‘rin tutadi. Bunda bola bo‘g‘inlar ketma-ketligini saqlash, urg‘uni to‘g‘ri qo‘yish hamda nutq oqimini izchil tashkil etishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Natijada nutqning umumiy ritmi va prosodik tuzilishi buziladi, bu esa nutqning tushunarli va ravonligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur xususiyatlar alaliyada fonologoritmik mashqlarni qo'llash zaruratini asoslaydi, chunki aynan ritm, harakat va nutqning uyg'unlashuvi orqali fonematik, artikulyatsion va prosodik komponentlarni kompleks rivojlantirish imkoniyati yuzaga keladi.

Shuningdek, alaliyada nutq va harakat o'rtasidagi koordinatsiya ham yetarli darajada shakllanmagan bo'ladi. Shu sababli fonologoritmik mashqlar bu toifadagi bolalar uchun shakllantiruvchi (formativ) ahamiyatga ega bo'lib, ular nutq tizimini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

Afaziya — bu bosh miyaning lokal zararlanishi (ko'pincha insult, travma yoki o'sma natijasida) oqibatida ilgari shakllangan nutqning buzilishi bilan tavsiflanadi. Afaziyada nutq faoliyati komponentlari turlicha darajada zararlanadi va bu buzilishlar bemorning individual nevrologik holatiga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Afaziyada quyidagi asosiy buzilishlar kuzatiladi:

- ekspressiv nutqning buzilishi — so'zlarni topish, gap tuzish va nutqni ravon ifodalashdagi qiyinchiliklar;
- reseptiv nutqning buzilishi — nutqni tushunishning qisman yoki to'liq buzilishi;
- fonologik qayta ishlashning buzilishi — tovush va bo'g'in darajasida xatoliklarning paydo bo'lishi.

Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, afaziyada nutqning ritmik va melodik komponentlari nisbatan yaxshi saqlanib qolishi mumkin. Shu sababli ritm va intonatsiyaga asoslangan mashqlar nutqni tiklashda samarali vosita sifatida qo'llanadi.

Fonologoritmik mashqlar afaziyada tiklovchi-kompensator funksiyani bajaradi. Ular saqlanib qolgan neyron aloqalarni faollashtirish, nutqning avtomatlashtirilgan elementlarini qayta tiklash va yangi kompensator mexanizmlarni shakllantirishga yordam beradi. Ayniqsa, melodik intonatsion terapiya elementlari asosida tashkil etilgan mashqlar nonfluent afaziya holatlarida ijobiy natijalar beradi. Fonologoritmik mashqlarni samarali tashkil etish ularni individual xususiyatlarga moslashtirish, ya'ni adaptatsiyalash jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Adaptatsiya — bu mashqlar mazmuni, shakli, temp va murakkabligini nutq buzilishining turi, darajasi hamda shaxsning psixofiziologik imkoniyatlariga mos holda o'zgartirish jarayonidir. Mazkur jarayonni ilmiy asosda tashkil etish korreksion-pedagogik ishlar samaradorligini sezilarli darajada oshiradi hamda nutqni rivojlantirish yoki tiklash jarayonini optimallashtiradi.

Fonematik eshituv va fonologik qayta ishlash darajasi fonologoritmik mashqlarni tanlashda hal qiluvchi omillardan biridir.

Alaliyada fonematik differensiasiya sust rivojlanganligi sababli tovushlarni farqlash, ularni eslab qolish va nutqda qo'llashda qiyinchiliklar kuzatiladi. Shu bois mashqlar yirik nutq birliklaridan kichik birliklarga o'tish tamoyili asosida tashkil etiladi, ya'ni ritm, bo'g'in, tovush va so'z ketma-ketligi asosida olib boriladi. Bu yondashuv fonologik ongni bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiladi.

Afaziyada esa fonologik buzilishlar turlicha namoyon bo'ladi. Shu sababli mashqlar fonologik nuqsonning turiga qarab individuallashtiriladi. Masalan,

artikulyator apraksiya mavjud bo'lsa, ritmik qo'llab-quvvatlash orqali tovushlarni ishlab chiqarish jarayoni yengillashtiriladi va nutq motorikasi faollashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.Y. Ayupova. Logopediya. O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007, 2011-y.
2. Ayupova M.Yu., X.M.Po'latova. Logopedik ritmika. Darslik. T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2007.
3. Muzaffarova X.N., Maktabgacha logopediya. Jizzax.: "Ruhshona servis", 2021
4. Nurkeldiyeva D.A., Chicherina Ya.Ye. Ilk, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologikpedagogik, logopedik tekshirish. – T.: 2014
5. Muzaffarova, X. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg'ulotlarni o'yinlar asosida tashkillashtirish. Scienceweb academic papers collection. 2021

PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI BO'LAJAK JISMONIY MADANIYAT O'QITUVCHILARINI KLASSTER METODI VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH

Sattorbekov Ravshanjon Solijonovich

**Namangan davlat pedagogika universiteti, "Jismoniy madaniyat" fakulteti
katta o'qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida bolajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarini tayorlashda klaster texnologiyalarni qo'llash masalalari ko'rib chiqiladi. Klaster-modul usulini jismoniy tayyorgarligi turlicha bo'lgan talabalar guruhlarida qo'llash masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, jismoniy tayyorgarlik, klaster tahlili, klaster, klaster-modul usuli, turli darajalar, jismoniy madaniyat, jismoniy holat, tanlab olish, ta'lim jarayoni.

Ta'lim jarayonida, xususan, jismoniy tarbiya jarayonida klasterlashning o'zini nafaqat klaster shakllanishi ketma-ketligini, balki klasterlashning o'zi mantiqiyligi, dinamikasi va ko'lamini tavsiflovchi jarayon sifatida talqin qilish. Bu juda murakkab, chunki biz jismoniy tayyorgarlik, salomatlik ko'rsatkichlari sifatida shaxsning jismoniy holatining amaldagi mezonlari va standartlari xususiyatlari bilan birgalikda ta'lim jarayonining segmentlari haqida bormoqda, bu turli xil guruhlarini birlashtirgan sotsiologning fantaziyalari haqida emas. ixtiyoriy asoslar bo'yicha ma'lumotlar.

Hozirgi vaqtda jismoniy madaniyat o'qituvchilari klaster tahlilini juda yaxshi bilishmaydi, chunki u ko'proq sotsiologiya va iqtisodiy fanlarda qo'llaniladi va hali ham jismoniy tarbiya tuzilishiga yomon moslashtiriladi, ammo umumiy va tanlab olingan sog'lomlashtirish yo'nalishlarining oqilona kombinatsiyasi. Jismoniy madaniyat ontogeneznining (Ontogenez jarayonida ota-onadan olingan genetik ma'lumotni amalga oshirish jarayoni sodir bo'ladi) turli yosh davrlarida va hayotning turli sharoitlarida, ayniqsa talaba yoshlarning salomatligi va jismoniy tayyorgarligini

		MOHIYATLI O'QUV MATERIALLARIDAN FOYDALANISH USULLARI	
15.	Umarova Shohida Absalomovna	MIGRANT OILALARDA AN'ANAVIY VA ZAMONAVIY QADRIYATLAR UYG'UNLASHUVINING PSIXOLOGIK JHATLARI	62
16.	Юлдашева Т.А.	РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ	65
17.	Karimov Ravshanbek Rizomatovich	IJTIMOIIY-PEDAGOGIK KOMPETENTLIK MUAMMOSINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA O'RGANILISHI	69
18.	Юсупова Феруза Махкамовна	ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ	76
19.	Rustamova Zuhro Sanjar qizi	BOKS MASHG'ULOTLARIDA TEXNIK VA TAKTIK TAYYORGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI	80
20.	Sodiqova Nurgul Tursunboyevna	UY TA'LIMIDA O'QUVCHILARNING O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI.	84
21.	Bozorboyev Javlon	OLIIY TA'LIMDA GAMIFIKATSIYANI JORIY ETISHNING TEXNIKPEDAGOGIK MEXANIZMLARI	87
22.	J.B.Sotvoldiyev	BELBOG'LI KURASHCHILARNI TEXNIK TAYYORGARLIGINI SHAKLLANISHI VA SPORT NATIJALARIGA TA'SIRI	92
23.	Matyaqubov Kamaladin Kuronboyevich	EMPATIYA VA EMOTSIONAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR	98
24.	Qodirova Mahzuna Shamshidin qizi	ALALIYA VA AFAZIYADA FONOLOGORITMIK MASHQLARNI ADAPTATSIYALASH OMILLARI	102
25.	Sattorbekov Ravshanjon Solijonovich	PEDAGOGIKA OLIIY TA'LIM MUASSASALARI BO'LAJAK JISMONIY MADANIYAT O'QITUVCHILARINI KLAUSTER METODI VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH	105